

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

XXIII. Cilt

1974

2'inci Sayı

TÜRK KÜTÜPHANECİLİĞİNDE GELİŞMELER *

İsmet PARMAKSIZOĞLU

Başbakanlık Kültür Müsteşar Yardımcısı

Muhterem dinleyiciler,

Saygı değer kütüphaneciler;

Türk Kütüphaneciler Derneğinin düzenlediği X. Kütüphane Haftasında hepimizi candan kutlar, saygılarımı sunarım.

Bu hafta münasebetiyle artık emekli sayılabilecek bir kütüphaneci olmam sıfatiyle bana «Türk Kütüphaneciliğinde Gelişmeler» başlığında bir konuşma yapmak fırsatı verdiği için sayın düzenleyicilere teşekkür ederim. Türk Kütüphaneciliğinde gelişmeler başlıklı bir konuşmada şüphe yoktur ki son 50 yıllık dönem yani, Cumhuriyetimiz dönemindeki gelişmeler kasd olunmaktadır.

Ama, bu konuya girmeden önce bir iki sözle Türk kültür ve medeniyetinde kütüphanelerin yeri ne idi? Bu hususa bir nebze temas etmeme müsaadelerinizi rica ederim.

Zâti kanaatimce bu konuda Türk kültür ve uygarlığının geçmişteki en mükemmel örneğini ele almak yeter.

Bu örnek hepimizin bildiği ve kabul ettiği gibi kültürümüzün en büyük eseri Osmanlı İmparatorluğudur.

Türk kültürünün, yahut daha özel bir deyimle müslüman Türk kültürünün bu en büyük eserinde, kütüphaneler âme hayatının ayrılmaz bir unsuru olarak kendini gösterir.

* X. Kütüphane Haftası dolayısıyla 29 Mart 1974 Cuma günü, Millî Kütüphane'de verilen konferans.

Daha ilk anlarda Osmanlı - Türk uygarlığı doğarken, İzmit'in fethinde, 1326 da Orhan Gazi buradaki kiliseyi cami'e tahvil edip yanına ilk Osmanlı medresesinin hücrelerini inşa ettirirken, bir hücre de kitap odası olarak yaptırmıştı. Bunu Bursa'daki Orhan Cami'inin inşaatında ve daha sonra İznik'in fethinde İznik Ayasofyası yanında yine tekrar etmiştir.

Darü'l-kütüb, Hızanetü'l-kütüb ve kütüphane, kitap odası gibi bazan şaş'aalı, bazan da basit adlarla anılan kurum, Osmanlı siyasi ve medenî gelişmesiyle paralel bir yayılma gösterdi. Bu yayılma ve gelişme ayrı bir inceleme ve araştırma konusu olduğu için bundan uzun uzun söz etmiyeceğim. Ancak, iki örnekle iktifa edeceğim. Bu örneklerimden biri 1598'de Macaristan'ın batı hudutları üzerinde bulunan Yanık, asıl adı ile Györ-Raab kalesinin sukutunda Avusturyalılar tarafından ele geçirilen kütüphanenin, zaferin azametini tamamlamak üzere İmparator II. Rudolf tarafından Fransa kralı VI. Hanri'ye hediye edilecek değerde görülerek Paris'e gönderilmiş olmasıdır.

Diğer örnek ise; 160 yıl idareimizde kaldıktan sonra 2 Eylül 1686 da sukut eden Budin'e giren Avusturyalıların, cami ve medreselerin kitap odalarından, kütüphanelerden Marsigli'nin topladığı kitapları bugün Bologna koleksiyonunu meydana getirmektedir.

Sizlere bu iki örneği vermektan maksadım, Osmanlı - Türk uygarlığında kitap ve kütüphanenin yerini açıklayabilmek içindir. Yanık, Budin gibi serhad kalelerinde, kan ve ateş içinde yaşayan, hayatları ölüm ağzında olan gazilerin bahadırılık, şan, şeref ve yiğitlik çelenkleriyle örülü başlarında kütüphanenin ve kitabın yerinin de bulunduğuna dikkatinizi çekmek isterim.

Yanık gibi toprak yığma bir kalede Fransa kralına armağan edilecek nitelikte nefis Türk yazmalarının bulunması, iç ilde asıl Osmanlı Türkiyesinde manzaranın ne olabileceği hakkında bize bir kanat verebilir. Osmanlı - Türk uygarlığında kütüphane ve kütüphanecilik fikhi tâbiriyle Cihet'tir. Yani devletin asıl görevleri dışında topluma ait görevler arasında bulunmaktadır. Bu nedenledir ki topluma ilişkin bu hizmet dayanağını vakıf müessesesinden almaktadır. Şahsî kütüphanesini bir amme kuruluşu haline getirmek isteyen bir koleksiyoncudan tutunuz, adına cami, medrese, mekteb-i sibyan veya kütüphane yaptırmayı azmetmiş bir varlıklı Osmanlı efendisi, beyi, paşası, devletlisi de bu kuruluşu vakıf olarak meydana getirmek zorundadır. Saray kütüphaneleri dahi, Valide Sultan ya da Darüssaâde Ağasının kontrolü altında bulunan Evkaf-i Hümayuna bağlı idiler.

Bu anlayış ile kütüphaneler halkın eseri olduğu gibi, yönetimleri de cihetten karşılanmakla halka karşı sorumlu idiler.

Ülkemizde devlet eliyle açıldığını kabul edebileceğimiz ilk kütüphane, Sultan II. Abdülhamid'in teşvikiyle 1882'de kuruluşuna başlanan bugünkü Beyazıt Devlet Kütüphanesidir.

Kütüphaneciliğimizin gelişmesinde Osmanlı döneminde unutulmayacak bir isim de Sultan II. Abdülhamid'tir.

Bu hükümdarın emir ve teşvikleriyle önce İstanbul, sonra vilâyetlerde ve hatta yarı müstakil bir halde olan Mısır'da, kütüphanelerin tertibi ve tanzimi ele alınmış, bir çokklarını fihristleri hazırlattırılarak bastırılmıştır.

Ama yangınlar, istilâlar, bozgunlar üçyüzyıl süre ile Türk uygarlığının bu sağlam kuruluşlarında büyük tahribata sebep olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sırada nasıl yanmış ve yıkılmış bir ülke devralmışsa kütüphaneler bakımından da bu yangından, bu istilâdan kurtulabilen mahdut sayıda kütüphane devralınmıştır. Kütüphaneciliğimizde önemli bir gelişme şüphe yoktur ki 1340 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanununun kabulü ile ortaya çıkar. Bu kanunla kütüphane hizmetleri artık bir âmme faaliyeti olmaktan çıkmış, devletin halka götürdüğü hizmetler arasına girmiştir.

Bu geçiş dönemi ile ilgili bir anımı şu anda sizlere anlatmak isterim. Bir süre görev yapmakla öğündüğüm Ragıp Paşa Kütüphanesinin rahmetli hâfız-ı kütübü Ömer Efendi, İstanbul'un işgali sırasında şehri dolduran çeşitli renk ve ırktaki Fransız lejyonerlerine karşı kütüphaneyi her gece elinde bir mavzerle beklemek zorunda ve endişesinde kaldığını bana hikâye etmişti. Yine Balkan Harbinde bozulan ordu, dağılan Rumeli Türklüğü Anadolu'ya doğru çekilirken atalarının eserleri küffar elinde kalmasın diye, yer yer kütüphanelerdeki kitapları da kaçırmaya, olmazsa toprağa gömüp yakmaya uğraşmıştır. Meselâ benim doğum yerim olan Drama'da Evunos Gazi Kütüphanesi böyle bir akibetle karşılaşmıştır.

Özetle;

Türkiye Cumhuriyeti, kütüphaneleri devlet kuruluşları haline getirirken işte bu, bakiyetü'l-eslâf yadigarları almış bulunuyordu.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildiği tarihte yurttaki kütüphanelerin sayısı, kitap mevcutları ve durumları hakkında elimizde maalesef bir rakam bulunmamaktadır.

Bu iş il il belgeler incelenerek vilâyet mahzenlerinde çalışarak sonuçlandırılacak bir araştırma konusu olarak Türk kütüphanecilerine te-rettüp etmektedir.

Ancak, sizlere bir fikir vermek üzere 1945'te tesellüm ettiğim Manisa Genel Kitaplığını meydana getiren Muradiye Çaşnigir ve benzeri vakıf kütüphaneler dışında Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince 1924 - 25 yıllarında toplatılıp Kurtuluş, Gazi Cumhuriyet ilkokullarının çatılarında saklanan kitapları hatırlatmak isterim. Bu kitapları sonra inceleyip düzenlediğimiz zaman; Sarıhanlı, Kızılağaç, Pendatorya gibi köylerdeki kütüphanelerin de bu arada toplandığı meydana çıkmıştı.

Vel-hâsıl-i kelâm, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kütüphane hizmetleri devletin görevleri arasına alınıp, bu görevle sorumlu olarak Maarif Vekâleti içinde Kütüphaneler Müdürlüğü kurulurken, devlete intikal eden kütüphanelerin durumunu kesin olarak tespit edemiyoruz.

Devlet, bu hizmeti başlangıçta hatta günümüze kadar iki yönlü mü-talâa etmiştir.

Bir yönüyle bu hizmet, devletin merkez örgütlerinde nâzım görevini yapan Kütüphaneler Müdürlüğü eliyle yürütülüp geliştirilecek, diğer yönüyle yine 1340 yani 1924 yılında yayınlanan bir genelgeyle mahalli hizmetler cümlesinden sayılarak her il ve ilçede kütüphane tesisleri görevi İl Özel İdarelerine bırakılacaktır. Ayrıca, Belediyeler Kanunuyla şehir kütüphanelerinin kuruluşları ise, mahalli belediyelere verilmiş bulunmaktaydı.

Şu halde Cumhuriyetin kuruluşunda kütüphane hizmetleri;

Maarif Vekâleti

İl Özel İdareleri

Belediyeler

olmak üzere üç sorumlu kuruluşa yüklenmiş, kütüphaneler arasında nâzım olmak yükümlülüğü ise Kütüphaneler Müdürlüğüne bırakılmıştı.

Kütüphane kuruluşları da, diğer kültür kurumları gibi paralı kuruluşlar olduğu kadar, zaman yiyen kuruluşlardır.

Bunun içindir ki, bugünkü gelişmiş Türkiye’de bile görevleri bakımından yeterli ödenek bulamıyan özel idareler ve belediyeler kendilerine yüklenen bu görevde güçleri ölçüsünde faal olabilmişlerdir. Meselâ benim hatırladığım, büyük illerimizden biri olan Sivas’ın bütün ilçelerinde bu genelge uygulanmış, basitte olsa, küçükte olsa, her ilçede bir kütüphane açılmıştı. Buna karşılık Konya’da böyle bir tatbikat yapılamamıştı. Bunda ne yöneticileri, ne de halkı sorumlu tutabiliriz. O günün yoksul Türkiye’sinin maddî şartları bu gerçeği getirmiştir. Devlet dahi merkezde, Türkiye’nin Milli Kütüphane binasının temelini ancak geçen yıl atabilmiştir. Bu bakımdan kütüphane hizmetlerinin yeter ölçüde yaygınlaştırılmasında bu durumu tespit ettikten sonra, uygulamaları eleştirmemiz gerekir. Bu zor dönemde, ülkenin binlerce probleminden biri olan kütüphanelerin kalkındırılmasında emekleri ebediyen unutulmayacak iki ismi, burada huzurunuzda hürmetle yâd etmek isterim. Bunlardan biri bildiğiniz gibi kişi olarak da beni yetiştirmede büyük katkıları olan rahmetli Aziz Baba, öteki de Türk Kütüphaneciliğinin meslek olarak değerlendirilmesinde üstün çabaları, himmeti ile her zaman anılacak olan rahmetli Ötüken’dir. Bu iki insan, insanlık vasıfları yanında mesleklerine olan bağlılıkları, üstün ve örnek ahlâkları ile gerçekten lider idiler.. Onların meslekî mücadeleleri, aralarındaki rekabet, inancına göre, kütüphanecilik mesleğine zarar değil, büyük yararlar hâsıl etmiştir. Kütüphanecilik ve kütüphaneler, bu dinamik liderler eliyle toplumda varlık olarak kendini göstermiş, üst yönetimin dikkat ve ilgisi bu mücadele ile sağlanmış, kütüphanecilik konuları toplumun ilgisini çeken bir ortamı bulmuştur.

Cenab-ı Hak her ikisini de ebedî rahmetiyle yargulasın.

Aziz dinleyicilerim, Cumhuriyet döneminde kütüphanelerimizin böyle dinamik liderler bulması şayan-ı şükran sonuçlar vermiştir.

Kütüphane hizmetleri, kanunlarda büyük değişiklikler yapılmadan merhumların gayretleriyle yavaş yavaş devletin merkez hizmetleri arasına alınmış ve Türkiye kütüphaneleri hemen hemen % 98’i ile, artık kültür hizmetleri arasında Kütüphaneler Genel Müdürlüğü sorumluluğuna bağlanmıştır. Şimdi bu aradaki gelişmeyi şu kısa notla açıklamak istiyorum.

Kütüphane sayısı	1933’te	85
	1973’te	618
Kitap sayısı	1933’te	386.582
	1972’de	3.503.932

Okuyucu sayısı	1933'te	674.986
Bütçe (personel)	1933'te	95.898 TL
ücretleri hariç)	1973'de	21.500.000 TL

xxx — 1933 yılında 17 kişiye 1 kitap düşüyor, 1973 yılında 3 kişiye bir kitap düşüyor.

xxxx — 1973 yılı istatistiklerine göre 12 Gezici Kütüphane Otobüsü ve 4 minibüsle kütüphane hizmeti 209 yerleşme merkezine 35.665 kitapla götürülmüştür. Bu kitaplardan 256.540 vatandaşımız yararlanmıştır. 1974 yılında da 6 yeni Gezici Kütüphane Otobüsü hizmete girecektir.

xxxxx — Plânlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılı kütüphaneciliğin hamle yılı, aynı zamanda devlet eliyle yeni ve modern kütüphane binalarının yapımına başlandığı bir yıl olmuştur. 1973 yılı başına kadar 10 yıl içinde kütüphaneciliğimiz nicelik ve nitelik yönünden bir hayli gelişme göstermiştir. 1963 yılından 1973 yılı başına kadar herbiri 650.000-1.400.000 lira arasında değişen 31 adet modern ve kaloriferli kütüphane binası yapımına başlanmış, bunlardan 24 tanesi bitirilerek hizmete açılmıştır. Bunun yanında memleketimizde mahallen kurulan «Kütüphane Yaptırma ve Yaşatma Dernekleri», son on yıl içinde 61 kütüphane binası yaptırarak Kütüphaneler Genel Müdürlüğüne devir etmişlerdir.

Kütüphanelerimizde, bilim dünyasının ilgisini çeken pek çok yazma eser mevcuttur. Bunların tanıtılması ve istifadeye sunulması için Kütüphaneler Genel Müdürlüğü tarafından; «İstanbul Kütüphaneleri Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu 1 - XI», «İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu 1 - IV cilt», «Türkçe Hamseler Kataloğu», «Manisa Genel Kitaplığı Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu», «Ebusuud Efendi Bibliyografyası», «Âli Bibliyografyası», «Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası» gibi eserler yayınlanmış, bu konularda araştırma yapacaklara imkânlar hazırlanmıştır. Yazma eserlerle ilgili çalışmalara devam edilmektedir. «İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğunun IV. cilt 11 fasikülü» ile Süleymaniye Kütüphanesinde mevcut «Türkçe Yazmaların İndeks Kataloğu» pek yakında yayınlanacaktır.

Kütüphanelerin teknik hizmetlerindeki birlik ve beraberliği sağlamak ve kütüphanecilere yardımcı olmak üzere Kütüphaneler Genel Müdürlüğüne hazırlanıp yayınlanan: «Kitap Kataloqlama Kuralları», «Halk İare Servisi Yönelmeliği», «Kütüphanelere Mahsus Ayniyat Ta-

limatnamesi Tatbikatı», «İlköğretim Müdürlüklerinde Açılacak Meslek İare Kütüphaneleri Yönetmeliği», «Kütüphanelerdeki Yazma Eserlerin Mikrofilm ve Fotokopilerinin Hangi Esaslar Dahilinde Verileceğine Dair Talimatname», «Kütüphanelerdeki Teknik Çalışmalar Hakkında Kılavuzlar», «Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği», «Yazma ve Eski Basma Kitapların Tasnif ve Fişleme Kılavuzu», «Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği» gibi eserleri sayabiliriz.

Kütüphanelerimizde kullanılan basılı kütüphane malzemelerini standart bir hale getirebilmek için Kütüphaneler Genel Müdürlüğünce hazırlatılan taahhüt kartı, istifade kartı, katalog fişi, kitap cebi, kitap fişi ve muhtıra gibi malzemeler bütün kütüphanelere gönderilmektedir. 1 Mart 1974 tarihinden itibaren bu malzemelerin bölge cilt atelyelerinden dağıtımına başlanmıştır.

20 Bölge Cilt Atelyemizde 1972 yılında toplam olarak Halk ve Çocuk Kütüphanelerinin 117.019 adet kitabı ciltlenmiştir. Bunun yanında İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi patoloji servisinde, yazma eserlerin bakım ve onarımı yapılarak tarih hazinelerimizin gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. 1973 yılında 233 yazma eserin bakım cilt ve onarımı yapılmıştır.

Yerli ve yabancı araştırmacılar isteklerini «Kütüphanelerdeki Yazma Eserlerin Mikrofilm ve Fotokopilerinin Hangi Esaslar Dahilinde Verileceğine Dair Talimatname...» uyarınca karşılamak üzere Süleymaniye Kütüphanesinde bir mikrofilm servisi kurulmuştur.

Şüphe yok ki çizdiğim tablo yeterli değildir ama, geleceğe umutsuzlukla bakmamız gerekmediğini de bize hatırlatmaktadır. Beni sabırla dilediğiniz için hepinize teşekkür eder, saygılarımı sunarım.